

Sosyal Hakların İkincilliği Sorunu

Hatem GÜL GÜNERİ¹, İlknur KILKIŞ²

Öz

Bu makale, 2. kuşak haklar olarak tanımlanan sosyal hakların tıpkı 1. kuşak haklar olarak tanımlanan klasik haklar gibi pozitif hukukta kendisine yer bulması konusundaki argümanları konu almıştır. Günümüzde, sosyal haklar, içerik ve kapsam bakımından en çok tartışılan, eleştirilen haklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde sosyal haklar, klasik haklardan farklı özelliklere sahip olmaları gerekçesiyle pozitif hukukta kendisine farklı şekilde yer bulmakta ve klasik hakların sahip olduğu denetim mekanizmalarından yoksun bırakılmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulan husus ise hakların bölünmez oldukları ve aralarında bir hiyerarşinin bulunmadığı savı ile sosyal hak uyumsuzluklarının da yargılanabilir olduğudur.

Bu bağlamda çalışmanın ortaya koyduğu mesele haklar arası hiyerarşi ve ayrıştırma ile ilgilidir. Sorunun hukuki niteliğinde öncelikle, 2. Kuşak haklardan olan ekonomik ve sosyal hakların somut bir içerikle güçlü bir denetim mekanizmasına olan ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bu husus sosyal hakların da en az birinci kuşak haklar kadar insanın onurlu bir yaşam sürdürebilmesi mücadelesinde taşıdığı öneme odaklanır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal haklar, insan haklarının bölünmezliği, insan onuru, anayasa, denetim mekanizması.

Subsidiarity Issue in Social Rights

Abstract

This article deals with the arguments that social rights defined as 2nd generation rights take place in positive law just like classical rights defined as 1st generation rights. Today, social rights appear as the most discussed and criticized rights in terms of content and scope. Both nationally and internationally, social rights find a different place in positive law on the grounds that they have different characteristics from classical rights, and they are deprived of the control mechanisms that classical rights have. The point put forward in this study is that social rights disputes can also be prosecuted, with the argument that rights are indivisible and there is no hierarchy between them.

¹ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID:

² Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ORCID: 0000-003-0018-3807

In this context, the issue raised by the study is about the hierarchy and separation between rights, and in the legal dimension of the problem, the necessity of bringing economic-social rights to a more concrete content and stronger control mechanisms comes to the fore. This issue focuses on the importance of social rights at least as much as first generation rights in the struggle for human beings to lead a dignified life.

Keywords: Social rights, indivisibility of human rights, human dignity, constitution, control mechanisms.

1. Giriş

Sosyal haklar en kısa ve açık tanımıyla, “Ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların sosyal eşitsizliklerden kaynaklanan risklerini azaltarak kendi yaşamlarını sağlamak için devletin pozitif yükümlülük altına girdiği hukukça korunan haklardır” (Talas, 1981-1982: 43). Sosyal Haklar öğretisinin temelinde, bir insanın maddi ve manevi bütünlüğünü koruyarak hayatını idame ettirmesi için asgari bir hayat seviyesi sağlamak gayesi vardır. Bu amaç doğrultusunda devletin, bireylere, çalışma, eşit işe eşit ücret ve sosyal güvenlik gibi “sosyal haklar” olarak adlandırılan hakları sağlaması gerektiğini (Gözler, 2017: 137), bireylerin de istihdam edilmeyi talep etme, özgürce iş seçebilme, keyfi fesih kararlarından korunma gibi haklarının olduğunu savunur. Tabi ki sosyal haklar aynı zamanda bireyin toplum içinde onurlu bir hayat sürebilmesi gayesi ile konut sahibi olabilme, ücretsiz eğitim ve öğretim görebilme hakkı gibi hakları da içermektedir. Buna göre, devlet, herkese insanca bir yaşam seviyesi teminini ve herkesin insan haklarından eşit bir şekilde yararlanmasının önündeki engelleri kaldırmak için üzerine düşen gerekli tedbirleri alma edimini yerine getirmekle mükelleftir.

Ekonomik-sosyal hakların tarihsel olarak klasik haklardan sonra ortaya çıkışına birtakım koşullar zemin hazırlamıştır. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfı ağır çalışma koşulları içinde devletin çalışma hayatına müdahale etmediği hükmetme anlayışından arınarak bu sınıfı koruyucu, kollayıcı önlemler almasına ihtiyaç duymaktaydı. O dönemde sayıları kısa sürede yüzbinlere ulaşan işçilerin maruz kaldığı insancıl sorunları yalnızca yasa önündeki eşitlik ve sözleşmedeki özgürlük kavramları ile açıklamak mümkün değildi. Dolayısıyla adına sosyal haklar denilen 2. Kuşak hakların nüvesini, her ne kadar hak kavramının ortaya çıkmasıyla başlayan süreç oluştursa da asıl olarak 19. yüzyılda sınıf mücadelesi ile örülü sürecin içinde görebiliriz.

Bugüne gelinceye kadar toplumsal sorunlar çeşitlenmiş, karmaşıklaşmış, belirsizleşmiş ve hatta şekil değiştirmiştir. İşçi sınıfının kazanımı olarak görülen sosyal haklar günümüzde toplumun tüm kesimlerine yayılmıştır. Kısaca sosyal haklar o derece alanını genişletmiştir ki, nihayetinde sınıfsal nitelikleri kaybolarak insan hakları durumuna gelmişlerdir.

Yenidünyanın gündeminde ise bambaşka hak nosyonları karşımıza çıkmaktadır. Nükleer savaş tehlikesi, çevre kirliliği, kişisel verilere izinsiz erişim, biyoetik ihlaller gibi insanlar için sayısız risk ortaya çıkarak hak kavramına yeni boyutlar kazandırmaktadır. Çevre, iletişim, sürdürülebilirlik ve gelişme gibi kavramların hak kavramı ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Üçüncü kuşak hakların beraberinde gelecek nesillerin hakkı, bilimin kötüye kullanılmaması hakkı ve farklı olma hakkı gibi dördüncü kuşak haklar tartışılmaya başlanmıştır.

Bununla birlikte tüm hak kategorilerinin özündeki endişe ortaktır: insanın sosyal varlık oluşu ve birlik halinde yaşamasının zorunlu kıldığı dayanışma ve toplumsal adalet anlayışıyla, bireyin anlamlı bir hayat sürdürme çabası (Dericiler, 2010: 10). Öyle ki günümüz dünyasının taşıdığı belirsizlikler ve riskler içinde insanın kendisine yaraşır bir hayatı yaşayabilmesi için gerekli koruma mekanizmalarının önemi daha da artmıştır. Dolayısıyla tüm hak söylemlerinin nüvesinde insanın insanca, insan onuruna yaraşır bir şekilde hayatını idame ettirme gayesinin bulunduğu ifade edilebilir.

Sosyal haklar kişisel hakların yerini almak için onlara karşı geliştirilmiş bir argüman değil, onları tamamlamak ve bu haklarla birlikte olumlu bir senteze ulaşmak için toplumun ihtiyaçlarından doğan

haklardır. Dahası toplum karmaşıklaştıkça ve günümüz ihtiyaçları çeşitlendikçe, insan hakları da bu farklılaşmadan payını almakta ve genişlemektedir. Bu durum, insan haklarının özündeki anlayışı değiştirmemekte ve hatta onun bütünselliğini beslemekte, onu zenginleştirdikçe daha da güçlendirmektedir. Zira insan hakları ya da hak ve özgürlükler, birbirinin “sine qua non”u yani “olmazsa olmaz” şartıdır (Akad, 1982: 63). Bu düşünce, insan haklarının birbirini tamamladığını ifade eder ki buna “hakların bütünlüğü” ilkesi denir (Akad, Dinçkol, 2014: 255).

2. Hakların Bölünmezliğine Dair Eleştiriler ve Cevaplar

Hakların, devlete yüklenen edimin türüne göre koruyucu, isteme, katılma hakları vs., ortaya çıkış sıralarına göre 1. Kuşak, 2. Kuşak vs. tasniflerinde her bir konu başlığı altında kendisine yer bulan hakkın diğerine de sirayet ettiği, bazen bir hakkın her iki konu başlığından da izler taşıdığı ya da sayılan bazı hakların aslında diğer başlığın içinde de yer bulabildiği görülmektedir. Aynı zamanda bir hakkın tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesinin diğer başlıklardaki hakların gerçekleştirilmesinin ön koşulu olduğu, yani hakların birbirine bağımlılığı ve bölünmezliğinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Örneğin yaşama hakkını, yeterli yaşam seviyesi hakkının gerçekleştirilmesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zira yeterli yaşam seviyesi olmayan bir bireyin yaşam hakkı da zedelenmiş demektir. Yine, çalışma yaşamında karşılaşılan bir uyumsuzluk ifade özgürlüğü davaları kapsamında yargıya taşınabilmekte, böylece çalışma hakkı da davaya konu olabilmektedir. İfade özgürlüğü hakkı aynı zamanda eğitim hakkının, kültürel yaşama katılma hakkının ve yine bireyin bedensel ve ruhsal varlığının korunması, bütünlüğünün sağlanması ile bedensel ve ruhsal bütünlüğünün geliştirilmesi hakkının gerçekleştirilmesiyle bağlantılıdır. Yine, sağlık hakkını, yeterli beslenme hakkından ayırmamız mümkün değildir. Keza, bir konuta sahip olma ve barınma ihtiyacını karşılama hakkının, sağlıklı bir ortamda yaşama hakkı ile olan bağlantısı da göz ardı edilemez. Bu örneklerin tüm haklar bağlamında çoğaltılması mümkündür.

Birleşmiş Milletlerin verdiği karar incelendiğinde de hakların iç içe olduğu, karşılıklı etkileşim içinde bulduklarının kararlarına konu edildiği görülmektedir. 41. Genel Kurulu'nun gündeminde olmasına ek 1977 tarih ve 32/130 sayılı kararında belirgin bir şekilde, hakların her ne kadar sınıflandırılıp tasnif ediliyor olsa da bir bütün olduğu ve bölünmezliği ile karşılıklı bağımlılığı ifade edilir. Bu bağlamda kişisel ya da sosyal veyahut kültürel hak olmasına bakmaksızın hepsinin korunması ve geliştirilmesi için eşit özenin gösterilmesi gerekliliğine işaret edilmiştir (Anayurt, 1998: 48).

Günümüzde insan haklarının arasında keskin bir hat çizerek yapılan ayrıştırma ve kategorize etme bakış açısından, “holistik” anlayışa geçilmiştir. Bu düşünceye göre, insan hakları birbirine bağlı, birbiri ile ayrılmaz ve birbirlerini tamamlayan bir bütün oluşturmaktadır. (Kılıçkaya, 2017: s.129) Ekonomik ve sosyal hakların klasik haklar olarak tanımladığımız haklardan keskin bir çizgi ile ayıramayacağını kabul eden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile korunan haklardan 8. 9. 10. ve 11. Madde ile sözleşme kapsamında korunan hakları kararlarına konu etmektedir (Göztepe, 2011: 37).

Sonuçta, bütünlük, bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılık ilkeleri, insan hakları arasında bir hiyerarşinin varlığından söz edilmemesini (Algan, 2007: 73) ve bu anlamda uluslararası alanda tıpkı klasik haklarda olduğu gibi hak ihlalleri durumunda sosyal ve ekonomik hakların da dava konusu edilebilir olmalarını gerektirir.

AİHM'nin Airey davasında (1979)³ ortaya koyduğu husus da bu yöndedir. Söz konusu davada Mahkeme, kişisel haklar ile sosyal haklar arasında kesin hatlarla çizilmiş bir sınır olmadığı görüşünü açıklıkla beyan etmiştir. (Karagözler, 2021: 78) Sözleşmede tanımlanmış bazı haklar sosyal ve ekonomik uzantılara haizdir ve bunun keskin bir sınırla ayrılarak ekonomik ve sosyal hakların kapsam dışı bırakılması mümkün değildir. (Köksal, 2015: 45) 1993 tarihli Viyana Bildirgesi'nde, insan haklarının tüm toplumlar için aynı, birbirine bağımlı ve bağlı oldukları; uluslararası toplumun bu haklara bir bütünün eşit parçaları olarak adil bir şekilde, aynı esasta ve karşılıklıla muamele etmeleri gerektiği ilan edilmiştir. (Algan, 2007: 73)

İnsan, meşru ve hukuki birtakım eksantrik durumlar dışında ancak ve ancak tüm haklardan eşanlı ve tümüyle yararlandığında, haklarının tamamen güvenceye alındığından bahsedilebilir. O halde, günümüzde artık her ne kadar tasnifler hakları anlama konusunda kolaylık sağlıyor olsa da bunları birbirinden kopuk bir şekilde sınıflandırmak anlamlı değildir (Seymen Çakar, 2018: 36). Daha doğru bir ifadeyle, sonra gelen haklar da ilk kuşak hakların içerdiği kavram ve çekirdek değerlerden gelmektedir ve onu tamamlamaktadır (Orend, 2022: 31).

Günümüzün insan hakları savunucularından Henry Shue ve James Nickel, birinci ve ikinci kuşaklar arasında yapılan ayrıma ve onların birbirinden tamamen farklı olduğuna dair ileri sürülen görüşlere karşı çıkmaktadır. Tek bir insan hakları listesi olduğunu ve bunun da farklı oldukları varsayılan her iki türden hakları kapsadığını dile getirerek (Tepe, 2010: 15), hakları keskin sınırlarla ayıran ve birini diğerine önceleyen yaklaşımları reddederler.

Bununla birlikte, günümüzde hem ulusal hem de uluslararası hukuk metinlerinde görüldüğü üzere, insan hakları denildiğinde iki ayrı tasnif karşımıza çıkmaktadır. Yine, bu hak tasniflerinin bağlı bulunduğu denetim yapıları ve toplumsal pratikteki korunma düzeyleri arasında da görünür bir oransızlık vardır (Dericiler, 2012: 122). Nihayetinde dayandıkları nokta insan onuru/onurlu bir yaşam sürme düşüncesi olsa da bu iki kategorideki haklar aynı koruma mekanizmalarını içermemekte, aynı öneme sahip kılınmamaktadır.

Çeşitli insan hakları arasında, değer ve nitelik açısından farklılıklar olduğunu ileri süren görüşler, özellikle bazı insan haklarının, ötekilerden daha önemli ve dolayısıyla daha öncelikli olması düşüncesine dayanır. Buna göre, örneğin, insan haklarından bahsedebilmenin ya da bu haktan yararlanabilmenin ön koşulu olarak yaşam hakkını, diğer bütün hakların üstünde ve öncelikli bir hak olarak kabul etmek gerekir. Yaşam hakkının önemi tartışmasızdır. Bununla birlikte, bu hakkın diğer haklara öncelenmesi, onlardan üstün sayılması, toplumdaki bireyleri kargaşa ortamında yalnızca can güvenliklerinin sağlanmasının yeterli olacağı gibi bir yanılgıya ve bu anlamda diğer haklardan mahrum kılınmalarına yol açabilecek tehlikeye sürükler (Aybay, 2015: 68). Elbette ki yaşam hakkı değerli ve üstün bir haktır. Ancak işkence, eziyet ve kötü muamele ile insan onuruna zarar verilen bir durum, yaşam hakkının ne kadar gerisinde kalıp önemsenmeyecek ya da çok kötü çalışma koşulları içinde sadece yaşamasına yetecek kadar gelir elde ederek yaşam hakkını elde tutmak, insan hakkı ile ne kadar bağdaştırılabilecektir? Bu hakları birbirinden ayırmak ve astlık üstlük ilişkisine tabi kılmak bile her şeyden önce insan hakları ihlalidir.

³ Airey/İrlanda, Başvuru no. 6289/73, 09.10.1979, par. 24 ve 26. Airey/İrlanda kararının daha önce yapılmış bir özet çevirisi için bkz. Özman Aydoğan "Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın 1979 Yılında Verdiği Kararlar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1979, cilt 36, sayı: 1, s. 132-136. Dava ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gilles Dutertre, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler, Avrupa Konseyi Yayınları, Strazburg Genel Merkez, 2003

Klasik haklarla sosyal haklar arasındaki ayırım çizgisinin günümüzde artık silinmeye yüz tuttuğunu ileri süren yazarlar birbirini tamamlayan iki eğilimin varlığından söz etmektedir. Onlara göre; bir yandan klasik hakların önemli bir kanadını oluşturan mülkiyet hakkı gibi ekonomik temelli haklar zamanımızda o kadar “sosyalleşmiş”lerdir ki, adeta insanileşmişlerdir. Öbür yandan ise sosyal haklar da sınıf talepleri olma niteliğini yitirmişler ve insan haklarına dönüşmüşlerdir. Buna da sebep bir yanda 18. yüzyılda çok belirgin olan sınıflar arası zıtlaşmanın çağımız gelişmiş toplumlarında sönmeye yüz tutmuş olması öbür yanda da başta orta sınıflar olmak üzere işçi sınıfının dışında kalan birtakım grupların da bu sosyal kazançlardan yararlanmaya başlamış olmalarıdır. (Tanör, 1978: 80)

Kısacası sosyal haklar zamanla genelleşerek sınıfsal niteliklerini yitirip herkesin hakları haline gelmiştir. Bu hususa delil olarak da özellikle sosyal güvenlik alanındaki yaygınlık gösterilmektedir. (Tanör, 1978: 80) Öyle ki artık sadece çalışma hayatında olanlar için değil, başlarda kendisine dar bir uygulama alanı bulmuş olsa da sosyal güvenlik uygulamalarının bugün oldukça önemli bir koruma alanına sahip işçi olmayan kesime de yayılması sosyal hakkın kapsamının genişlemesine örnek gösterilebilir. Ancak bütün bu yaygınlaşma ve eğilimlerde, sosyal haklardan yararlananların çerçevesi yine fiili eşitsizliklerin düzeltilmesi düşüncesinin sınırları içinde kalmaktadır. (Tanör, 1978:84)

3. Dava Edilebilirlik Açısından Sosyal Haklar

Sosyal hakların neden gerçekleştirilebilir olmadığına dair tartışmaların temelindeki anlayış bu hakların doğalarından kaynaklanan farklılıkları esas alır. Kişisel haklar negatif karakterli iken, sosyal haklar pozitif karakterlidir düşüncesinden hareketle bu haklar arasında farklı muamele yapılarak negatif nitelikli olan hakların dava konusu edilebilir olduğu kabul edilir. Böylece sosyal haklar gibi pozitif karakterli hakların yargılanamaz nitelikte oldukları iddia edilmektedir (Seymen Çakar, 2018: 83).

Sosyal hakların klasik haklara göre ikincil haklar olduğuna ilişkin ileri sürülen en önemli argümanı bu hakların dava konusu yapılamadıkları hususu oluşturmuştur (Balkır, 1997: 142). Sosyal hakların dava edilebilirlik açısından güçlük yaşadığı söylenebilirse de bu hakların bütünüyle dava edilemez olduklarından bahsetmek mümkün değildir. Bu haklar, pek çok bakımdan, tıpkı diğer haklar gibi dava edilebilir nitelikte haklardır (Algan, 2007: 154).

Sosyal hakların dava konusu edilemez olduğunu ileri süren düşünce genellikle, kuvvetler ayrılığı üzerinden şekillenmektedir. Bir yargıcın sosyal haklar alanında yargılama yapamayacağı, bunun meşruiyetinin olmadığı fikrine dayanmaktadır. Bu dayanağın sebebini, sosyal hakların, idareye pozitif edimler yüklemesi ve bu edimler için devletin kaynak ayırması gereği oluşturmaktadır. İlgili düşünce, bu alanda verilecek mahkeme kararlarının yasama organının düzenleme faaliyetine müdahalesi anlamına geleceği, bu hususun da kuvvetler ayrılığı açısından sakınca doğuracağı üzerinde durur.

Christiansen’e göre, mahkemelerin sosyal haklarla ilgili verecekleri kararların, bu davalarda ortaya çıkacak çözümlerin, siyasi kararlar alma, strateji belirleme ve uygulama şeklindeki yasamanın geleneksel rolüne çok benzer olması, belki de bu konudaki en temel endişe noktasıdır. Sosyal hakları dava konusu edilebilir görmek, yasamanın sınırlarını ihlal etmek ve ister istemez yasamanın alanına müdahil olmak anlamına gelecektir. Ayrıca bu hakları mahkemeler tarafından yargılanabilir kılmak yasamayı ekonomik sonuçların getireceği maliyet sebebiyle tehdit edeceği yorumuna sebep olmaktadır (Christiansen, 2007: 338).

Sosyal hakların dava konusu edilebileceği konusunda fikir birliği içinde olanlar, yargılanabilirlik karşıtlarınca gündeme getirilen yasama alanının ihlali iddiası ve yargının içine düştüğü meşruiyet krizi konusunda, sosyal hakların, siyasal kararlar anayasal haklar olarak kabul edildiğinin altını çizerekler. Bu sebeple devletin bu hakların ihlaline ilişkin bir sorumluluktan kaçamayacağı ve bu hakların temini için pozitif edimle yükümlü olduğu sebebiyle ilgili iddiaları reddederler. Nihayetinde,

insanlar anayasada korunan haklarının güvencesi ve söz konusu hakların vuku bulması için anayasa ile yargıya belli bir görev verildiyse, mahkemeler anayasal güvenceye dayanarak, devletin de bu konuda ihmali ya da ihlali varsa, herhangi bir baskı ve zorlama hissetmeden, bağımsız karar alabilmelidir (Ferraz, 2011: 1647).

Kuvvetler ayrılığı düşüncesi bağlamında mahkemelerin sosyal hakları yargılayamayacağına dair eleştirilere ilişkin bir diğer karşı argüman ise, yargının kendisinin de bu kuvvetlerden biri olarak, ilgili haklara ilişkin yargılamalar söz konusu olduğunda kapasitesinden şüphe duyulması ile ilgilidir. Öyle ki, yargının hak uyuşmazlığına ilişkin yargılama yapamayacağı, yapması halinde, yasama gücüne müdahale etmiş sayılacağı ileri sürüldüğünde yargının etkin bir denetim mekanizması olmasının engellenmesi, korunmaya çalışılan kuvvetler ayrılığında dengenin yargı aleyhine bozulması riskini taşımaktadır. Bu durumda da ortada bir kuvvetler ayrılığı var denilmesi mümkün değildir. Bir ülkede yasama ve yürütmeyi etkili bir şekilde denetleyen yargı organından bahsedilemediği sürece kuvvetlerin ayrılığında da bahsetmek anlamlı olmayacaktır (Seymen Çakar, 2018: 87).

Sosyal hakların yargılanabilirliğini savunanlardan Asbjørn Eide'a göre, ekonomik ve sosyal hakların yargılanamaz olduğuna dair tezi çürütmek mümkündür. Bununla ilgili belki de en önemli kanıt, ekonomik ve sosyal hakların pek çok yönünün yargılanabilir hale getirilebildiğini gördüğümüz hiç de yadsınmaz sayıdaki ulusal hukuk sistemidir. İkincisi yargılanabilirlik kavramının kendi içindeki değişkenlik, hukuk geleneklerindeki ve mahkemeler ile devlet arasındaki ilişkilere ilişkin felsefi görüşlerdeki farklılıklara bakıldığında görülmektedir ve bu da bize esasen yargılamanın kendisindeki muğlaklığa da işaret etmektedir. Öyle ki bazen toplumsal hayatta tezahür eden bir uyuşmazlık henüz hukukun konusu haline gelmemiş, yargılamada kendine yer bulamamış olmakta yine keza, bazı dönemler birtakım konular ceza yargısından çıkarılmakta, suç unsuru olma özelliğinin yerini kabahate bırakabilmekte ya da tam tersi olabilmektedir. Bu durum yargının en temel alanlarda dahi değişkenliğini, devingenliğini gözler önüne sermektedir (Asbjørn, 2001: 110).

Günümüzde literatürün giderek artan bir şekilde, haklar arasındaki ayrımın muğlaklığına ilişkin konulara evrildiğini görmekteyiz. Bugün hem bilimsel makalelerde hem de yargı kararlarına ilişkin dayanaklarda, pozitif-negatif hak ayrımının geçersizliğinin tanındığı, belirsizlik açısından bakıldığında en karakteristik kişisel haklardan olan ifade özgürlüğü hakkının da en az bir pozitif hak olan eğitim hakkı kadar muğlak olduğu ve yorumlanmaya ihtiyaç duyduğu kabul edilmektedir. Nihayetinde konu mevzuat boşluklarını doldurmak olduğunda bu yalnızca haklar konusuna içkin bir mevzu değildir. Hukukun hemen hemen her dalında tamamlayıcı hukuk kurallarından bahsedilebilir. Ayrıca, insan hakları, tüm yönleriyle yargılanabilir olmasa bile bu yine de insan haklarının varlığını sorgulanır/yadsınır hale getirmez, ortadan kaldırmaz (Asbjørn, 2001: 112). Nihayetinde bunun toplumsal bir gerçeklik olduğunun kabulü gerekir.

AİHM de gördüğü davalarda AİHS'nin yaşayan bir enstrüman olduğuna vurgu yaparak, verdiği kararlarda geliştirici nitelikte yorum yapmak suretiyle, uluslararası sözleşmeleri de referans olarak Sözleşmede tanınan hakların etkin bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla sosyal hakları ilgili maddelerin sosyal uzantısı olarak değerlendirip, kararlarına taşımaktadır (Köksal, 2015: 57). Böylece her ne kadar klasik haklara ilişkin davalar mahkeme önüne taşınabiliyor ve hukuki uyuşmazlıkların konusu oluyor gibi görünse de asgari ölçüde güvence altına alınma gayesi ile düzenlenen haklar listesi zamanla genişletilmiştir (Akın, 2017: 38).

Bu sebeple AİHS'nin yaşayan bir sözleşme olduğu söylenmektedir. Mahkeme bugün işçinin işten çıkarılması ile ilgili birtakım davalarda özel hayatın gizliliği, ayrımcılık yasağı, ifade özgürlüğü gibi sözleşmenin konusu hakları geniş yorumlamaktadır. AİHM'nin 11'inci maddesinde düzenlenen toplantı ve dernek kurma özgürlüğü hususu da geniş yorumlanarak sendika özgürlüğü, sendikal tazminat ve işten çıkarılma tazminatı konularını içine alır ve bu maddenin ihlal edildiğine dair

kararlarında bu yorumun izleri görülür. (Türkiye örneği için; Tek Gıda İş Sendikası v. Türkiye, Başvuru No. 35009/05, Karar tarihi: 04.04.2017)

Ekonomik ve sosyal haklar sınıflandırması içindeki çalışma hakkı, AİHS’nde düzenlenmiş haklar arasında kendisine yer bulamamış olsa da AİHM, çalışmanın insan hayatındaki anlamını ve değerini dikkate alarak kararlarını sonuçlandırmaktadır. Öyle ki, çalışma hayatı ile özel hayat arasındaki bağlantıdan/ilişkiden hareketle AİHS’nin 8’inci maddesindeki “özel ve aile yaşamına saygı hakkı” çerçevesinde çalışma hakkına da kararlarında yer vermektedir (Kılıçkaya, 2017: 129-130). Yine Mahkeme, Sözleşme’nin 10. ve 11. Maddeleri ile 1 numaralı ek protokolün 1. Maddesinin sosyal haklar kapsamında uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Bunun yanında özellikle sosyal güvenlik ile ilgili haklarda, genellikle ilgili maddenin yanında 14. Madde ile düzenlenmiş olan ayrımcılık yasağının da kararlara konu edildiğine rastlanmaktadır (Köksal, 2015: 57).

Hukuk, dışarıdan bakıldığında bir kurallar hiyerarşisinden ibarettir. Bu kurallar devletçe korunmakta ve devlet bunları yürürlüğe koyarken, ilgili normlar onu da bağlamakta ve aralarındaki hiyerarşiye uymakla yükümlü kılmaktadır (Mumcu & Küzeci, 2019:72). Ulusal mevzuat açısından bakıldığında, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan Anayasanın koruduğu çıkarlar ya da haklar arasında ilke olarak bir alt-üst ilişkisi, bir değerler hiyerarşisi bulunduğu aksiyomundan hareket etmek, çatışan haklardan/değerlerden birini diğerine üstün tutulabilmek demektir. Bu ise anayasanın bütünlüğü (anayasa normlarının aralarında çelişki yaratmayacak şekilde ahenkli bir bütünün parçaları olarak yorumlanmaları gerektiğini belirtir) (Sağlam, 1982: 65) ilkesinin gözden kaçırılması anlamına gelir. Anayasa maddeleri arasında biçimsel düzeyde bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Anayasanın kendisi normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alırken bu hiyerarşik sıralama anayasanın kendi kuralları için geçerli değildir, anayasa normları eşdeğerdedir (Yüksel, 2008: 75). Anayasalar kendi içlerinde bazı hukukî değerlere diğerlerine oranla bir çeşit üstünlük tanımış, onları daha güçlü bir koruma çemberine almış olabilirler ama bu üstünlük, yine anayasada yer alan başka biçimsel kurallarla sağlanmıştır. Eğer bu türlü değer farklılıkları anayasa kuralları ile yaratılmışsa, artık burada bir hukuki değerler tartışına gerek bulunmamaktadır. Zira bunları nazara almak zaten sistematik yorumun doğal bir sonucudur (Sağlam, 1982: 38).

Buna ilişkin olarak Balkır, Anayasa’nın genel esaslar başlıklı 1. Kısımının 11. Maddesi Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesine yer verirken, Anayasadaki temel hakların, yalnızca bireyleri değil aynı zamanda devleti de bağladığını, devletin Anayasadaki haklara saygı göstermekle ve tüm tedbirlerinde bu kuralları dikkate almakla bağlı olduğundan bahsetmektedir. Ona göre, söz konusu hakların yasada değil de Anayasada düzenlenmiş olmaları, yargı yolu ile ileri sürülemeyeceği iddiasını çürütmektedir (Balkır, 1997: 142).

4. Birey-Devlet İlişkisinde Sosyal Haklar

Günümüzde, kişisel hakların çoğunun gerçekleşmesinin devletin olumlu müdahalesiyle mümkün olduğu, buna karşılık sosyal haklardan bazılarının da devletin negatif tutumunu zorunlu kıldığı bilinmektedir. Birer sosyal hak olan grev, toplu sözleşme ve sendika hakkı negatif niteliği de olan devletin karışmaması, müdahale etmemesi gereken alana işaret eden haklardır (Schwartz, 1993: 555). Ekonomik haklardan bazıları tamamen geleneksel “siyasi hak ve özgürlükler” gibidir. Kişi kendinin dışında itici bir gücün tahakkümü olmadan, davranışını istediği gibi yönlendirebileceği bir alanı tayin etme hakkına sahip olur (Kalabalık, 2015: 538). Sendika ve grev hakkı ile dilediği işte çalışabilme hakkı gibi birtakım sosyal haklar devletin menfi edimini gerektirip, devlete “menfi” davranış sorumluluğu yüklerken; özellikle sağlık, barınma ve sosyal güvenlik hakları gibi bir kısım sosyal haklar için devletin mali kaynaklarını kullanması gerekir. Bunun yanı sıra eğitim ve öğretim hakkı gibi sosyal haklar ise ontolojik olarak müspet ve menfi edime birlikte gereksinim duyarlar (Özbudun, 2012:150).

Yine, sosyal hakların devletin mali olanakları ile olan ilişkisinden sebep, toplumsal hayatta uygulanabilirliği üzerinden yapılan eleştirilere cevap olarak kişisel ve siyasal hakların da sürdürülebilir olması ve işlerliği için devletin mali imkânlarının gerekliliği tartışmasızdır. En basitinden bir adil yargılanma ilkesi çerçevesinde, bağımsız mahkemelerin kurulması, hâkimlerin atanması ve savunma hakkı için avukat tayini gibi mali unsurların gerekliliği göz ardı edilemez.

Bir hak ve özgürlüğün hangi kategorinin içinde yer aldığına bakıldığında, bu tasnifteki ilgili hak ve özgürlüğün korunması ve desteklenmesi ile ilgili yolların her zaman eşgüdümlü olmadığı görülür. Bazı kişi hakları ve siyasal haklar, devlete sadece menfi değil, aynı zamanda müspet yükümlülükler de getirir.⁴ Diğer bir deyişle, bazı kişisel haklar devlete sadece çekinme, müdahale etmeme ödevi yüklemeyiz; buna ek olarak bu hakların vuku bulabilmesi için devlete edimde bulunma, harekete geçme, gerekli tedbirleri alma, hukuki düzenlemelerle bu hakkın yeterli bir şekilde varlık bulması için gerekli kuralları koyma ödevlerini de yükler. Bu, devletlere, diğer bireyler ya da gruplardan gelen hak ihlallerinde bireyi koruma ve kollama yükümlülüğü getirir. Böylece devlet, sadece hukuki olanı değil aynı zamanda toplumsal olanı düzenleme işlevi ile sorumluluk altına girer.

İfade özgürlüğünün ifası ya da basın özgürlüğü için devletin birtakım desteklerde bulunması veya en asgari anlamda hukuk kuralları ile tanımlaması, sınırlarını, alanlarını çizerek düzenlemesi gerekir. Keza, siyasal hakların işlerliği için de devletin olumlu bir edimde bulunması durumu söz konusudur. Siyasi parti kurma hakkı her ne kadar birinci kuşak hak olarak karşımıza çıksa da bir partinin demokratik bir toplumun gereklerine uygun bir şekilde faaliyet gösterebilmesi ve temsiliyet sağlayabilmesi için devletten yardım alması gerekebilir. Bu durumda ise, devletin pozitif ediminden söz edilir. Diğer taraftan sosyal haklar arasında sayılan grev hakkı, sendika hakkı gibi haklar, devlete aynı zamanda karışmama yükümlülüğü de getirir (Gözler, 2017: 160).

Bu bağlamda, insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklılığı ilkesi kişisel-sosyal hak ayrımını olumsuzlayarak niteliğine bakmaksızın hemen her hak türünde devletin kaynak kullanması gereğinden hareket eder. Bu durum, sosyal hakların devletin mali gücü oranında gerçekleştirilebileceğine dair düşüncenin ötesinde bir anlayışa işaret eder.

Savaş'a göre, çalışma hayatındaki ekonomik hakların elde edilmesi uzun ve sancılı bir sürecin sonucunda mümkün olabilmektedir. Ekonomik haklar, devletler tarafından kişilere verilen bir lütuf olmayıp, uzun mücadeleler sonucunda kazanılmıştır. Bu nedenle tıpkı siyasal haklar gibi doğuştan kazanılmış, vazgeçilmez, devredilmez ve hiçbir şekilde özüne dokunulamaz haklardır (Savaş, 1989: 190).

Anayurt'a göre "...kişinin yalnızca negatif statü haklarına değil pozitif statü haklarına da sahip olması gerekir. Nihayet, bireyin, haklarını koruyabilmesi için siyasal haklarının da olması gerekir. Çünkü devlette yönetimine katıldığı takdirde kişiler bu haklarını koruyabilir. Özgürlük özünde bütündür. Buna özgürlüğün monizmi denilmektedir." (Anayurt, 2000: 48-49).

İkinci kuşak haklar olan sosyal hakların, haklar arasında bir hiyerarşi içinde ikincil önemde olduğu şeklinde yorumlandığı ve bir nevi ikinci sınıf insan hakları algısının oluşturulduğu görülür. Örneğin Cranston'a göre, "yaşam", "özgürlük" ve "mülkiyet" ten oluşan klasik haklar kişiden kişiye değişmeyen evrensel ahlaki haklardır. Ekonomik ve sosyal hakların evrensel üstün değerli olduğunu

⁴ Dava konusu için bkz. Marckx / Belçika, no. 6833/74, 13 Haziran 1979 -Gayrimeşru çocuğun miras hakkının azaltılması özel yaşama ve aile yaşamına müdahaledir. 8. maddenin amacı bireylerin, kamu makamlarının keyfi müdahalelerinden korunmasıdır. Bu koruma kapsamında devletin negatif yükümlülüğünün yanı sıra aile hayatına etkin "saygı"ya ilişkin pozitif yükümlülükler de bulunmaktadır. İlgili Sözleşme Maddeleri: AİHS: m.34, m.8, m.8/1, m.14, P1/1, m.3, m.12, m. 41 ÇHS: m.3, m.7, m.8, m.18, m.27

söylemek mümkün olmayıp, bu haklar başka bir mantıksal tasnife aittir. (Cranston, 1993: 255) Oysaki bir hakkın tarihsel olarak daha geç bir dönemde ortaya çıkışı, kendisinden önce ortaya çıkmış bir haktan daha önemsiz olduğunun delili görülmemelidir. Bu bağlamda, yeterli beslenme hakkının birinci kuşak hak olan ifade özgürlüğünden daha az mühim olduğu ileri sürülemez.

Tepe'ye göre de sosyal haklara bir ülkede yeterli şekilde sahip çıkılmadıkça, temel hakların -en azından bazı temel hakların- korunması olanaklı değildir. Birçok insan hakkı ihlalinin özündeki gelir azlığı durumu, yetersiz beslenme, temiz suya erişememe, insanca yaşam için gerekli olan bir barınaktan yoksun olma vb. birçok insan sağlığını tehdit eden koşullar altında yaşamı idame ettirme, korunması en öncelikli olan yaşama hakkının da tam anlamıyla korunamaması demektir (Tepe, 2009: 103).

Bir hakkın yalnızca teorik çerçevesinin çizilmesi, bu hakkın işlerliğinin tam anlamıyla sağlanıp sağlanmadığının tespiti açısından yeterli değildir. Zira bir hakkın layıkıyla kullanılabilmesi için etkileşim halinde olduğu hakların da işlerliğinin sağlanması gerekir. Önümüzdeki yakın dönemin en büyük riski olarak görülen iklim krizi ile beraber gelecek olan kuraklığın ekolojik çeşitliliğe ve canlılara vereceği zarar dikkate alındığında, üçüncü kuşak hak kategorisindeki çevre hakkı ile ilgili talep ve endişelerin kişisel haklardan geri kalır yanı olmayacağı ve yaşama hakkından sağlık hakkının ayrı düşünülmemeyeceği ortadadır. Bu yüzden, tarih sahnesinde birinci kuşak haklara göre daha geç dönemde ortaya çıkmasından sebep, ikinci kuşak haklar olarak nitelendirilen sosyal hakları daha önemsiz kılmak mümkün değildir (Seymen Çakar, 2018: 22).

Hakların niteliğine ilişkin yapılan tartışmalardan bir diğeri de birinci kuşak hakların ikinci kuşak haklarca tahrip edildiğine dairdir. Buna göre, devlet, sosyal hakları karşılayabilmek adına başkalarının doğal haklarını kısıtlamak zorunda kalabilmektedir. Oysa devletin gelir adaletsizliğini gidermek adına dar gelirliye yardımı ve böylece genel refahı sağlama adına yaptığı kaynak aktarımı görevi bulunmayıp, yapması gereken yurttaşlarının güvenliğini sağlamak ve özel mülkiyeti güvence altına almaktır (Bulut, 2009: 39). Bu eleştiriye cevap olarak, ekonomik olarak güçsüz durumdaki insanların, insan haklarından eşit ölçüde yararlanamaması göz önüne alındığında, ikinci kuşak hakların varlığının bu eşitsizliği azaltarak, toplumsal çatışmayı ve gelir adaletsizliğinin sebep olacağı toplumsal riskleri azaltmakla kalmayıp, herkes için haklara eşit erişim imkânı sağlayacağı söylenebilir. Herkesin insan haklarından aynı şekilde faydalanması sosyal hakların hayata geçirilmesi ile mümkündür (Uygun, 2003: 272). Bu hali ile ikinci kuşak haklar birinci kuşak hakları tahrip edip, kısıtlamaktan ziyade daha etkili kullanımına olanak sunarlar.

Sosyal hakların amacı, özünde dar gelirli olanların desteklenmesi ve öncelikle özel korunma ihtiyacı olanların, elverişsiz konumdaki bireyler ile toplumdan dışlananların fırsat eşitliğinin sağlanarak maddi ve manevi bütünlüklerinin güvenceye alınmasıdır. (Seymen Çakar, 2018: 36).

Sosyal haklar nihayetinde, toplumdaki farklılaşmayı, çatışmayı azaltarak, bir ölçüde bu farklılıkların yaratacağı gerilimi ortadan kaldırmaya hizmet ederler. Bu bağlamda kişilerin fizik ve moral varlığını sıkı bir biçimde koruma amacı güden kişisel hakların sosyal haklardan ayrı bir amaca hizmet ettiği düşünülse de bu haklar aslında birbirlerini tamamlayarak en nihayetinde insan onurunun korunması amacına yönelirler. Dolayısıyla ilk bakışta amaç farklılıklarının olduğu ortaya konulsa da söz konusu farklılık insan onuru çatısı altında ortadan kaybolmaktadır.

5. Sonuç

İnsan haklarına bakış açısı hukuku uygulayanların ona nasıl yaklaştığı ile yakından ilintilidir. Hukuk, toplumların tarihsel serüven içindeki değişimine eşlik eden bir toplumsal düzen kuralı olarak değişen toplum ihtiyaçlarına cevap arayan devingen bir olgudur.

Bir insan hakkının, anayasada yer alması, söz konusu hak açısından önemli güvenceler sağlar. Ancak bu durum nihayetinde, bilinenin yazılı bir metinde gösterilmesinden başkaca bir şey değildir. Kurallar bütününden ibaret olan kanunlara ruhunu veren, onları yaşatan yegâne unsur yargının verdiği kararlar, bu kararların etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanması, bunun için de yargısal denetimin yeterli olmasıdır.

Bir hakkın anayasal güvenceye alınması ve toplumsal pratikte uygulanabilir olması için yapılması gerekenlerin, alınması gereken tedbirlerin açıkça vurgulanması, söz konusu hakkın yargılanabilir olmasını da icap ettirir. İnsan haklarının bütünlüğü ve birbirine bağımlılığı ilkesi kişisel ve siyasal haklarda olduğu gibi sosyal hakların da etkinliğini yani yargısal güvenceyi gerektirir. Bugün için uluslararası ve bölgesel pek çok örgüt, sosyal hakların gerçekleştirilmesi konusunda yargısal ve yarı yargısal organları aracılığıyla denetimler yapmaktadır. Önce ulusal sonrasında uluslararası hukukta sosyal hakların yargılanabilirliği/gerçekleştirilebilirliği yönündeki gelişmeye tüm toplumsal düzenin ihtiyacı ortadadır. İnsanca ve onurlu yaşamı sosyal haklar olmaksızın mümkün kılamayacağımız aşikârdır.

Uluslararası kuruluşlardan Birleşmiş Milletlerin, insan haklarının tayininde, uluslararası bir niteliğe kavuşmasında ve koruma mekanizmalarının hayata geçirilmesinde önemli bir yere sahip olduğu ve insan haklarının hukuksal metinlere yansıtılmasında oynadığı rolü yadsınamaz. Bununla birlikte örgütün pratikte ciddi eksiklikleri göze çarpmaktadır. Kuruluş, çeşitli yöntemler/mekanizmalar getirirse de, insan hakları ihlallerinin önüne geçememektedir. Kendi iç hukuku ile bünyesindeki üye devletlerin davranışları da bu duruma kaynaklık etmektedir. Hâlihazırda, kuruluşun Genel Kurulunca alınan kararlarının yol gösterici nitelikte olup, bir bağlayıcılığının bulunmaması, devletlerin bu kararları önemsememelerine sebep olmaktadır. Güvenlik Konseyinin veto sistemi de kuruluşun etkisiz kalmasında rol oynamaktadır.

Avrupa Konseyinin insan hakları ihlalleri konusundaki en etkili aracı olan AİHM de, kabul ettiği davalar ve verdiği kararlarla insan haklarının bütünselliği ve klasik haklar ile sosyal hakların birbirinin ayrılmaz parçası olması noktasında hala sınavı geçememiştir.

Uluslararası alanda hal böyle iken Türk anayasal düzenimizde de insan hakları ihlallerine ilişkin yargı denetimi konusunda iyimser olamamaktayız. Zira birçok AİHM kararı ülkemizde yapılan hak ihlallerinin ne boyutta olduğuna dair bir fikir vermektedir.

Böylece bir kez daha anayasalarda tanınıp, güvence altına alınmış olsa da insan haklarına dayalı bir toplumsal düzenin mevcudiyetinde asıl önemli olanın toplumsal olandaki zuhurunun ne olduğu ve onu tecelli ettirecek, şekillendirecek olan yargısal kararların ne kadar elzem olduğudur. Dahası, insan haklarına saygıyı sadece hâkim ve savcılara verilmiş bir görev/yükümlülük olarak da görmemek gerekir.

Hukuksallaşma, bir taraftan insan haklarının gerçekleşmesinin sarsılmaz dayanağını oluştururken; diğer taraftan bu hakların eleştirel ve devingen yapısını budayarak etkisizleştirme amacına hizmet eder (Sancar, 2004: 322). Özetle, söz konusu hakların hukuksal metinlere dökülmesinin, onlara içkin olan hukuksal değerlerinin, pozitif hukukun üstünde konumlandırılması gereğini ortadan kaldırmayacağını ve bu manada hukuksal olanın da bu devingenlikten beslendiği sürece meşru olacağını göz ardı edilemeyeceği gerçeğini ortaya koymak gerekir.

Kaynakça

- Akad Mehmet, (1982) Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi, İÜHF Yayını, İstanbul
- Akad, Mehmet; Dinçkol, Bihterin Vural; Bulut, Nihat (2014) “Genel Kamu Hukuku”, 1. Basım, DER Kitabevi Yayınevi ve Dağıtım Paz. Ltd. Şti., İstanbul

- Akın, Fatih (2017), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 11 ve Uygulamalarında Sendikal Haklar*, On İki Levha Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Algan, Bülent, (2007) *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayıncılık, 1. Basım, Ankara
- Anayurt, Ömer, (7-9 Aralık 1998) *Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi*, Türkiye’de İnsan Hakları Konferansı
- Aybay, Rona (2015) *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2. Baskı, , İstanbul
- Balkır, Z. Gönül (1997) *Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi*”, Anayasa Yargısı 14, Ankara
- Bulut, Nihat (2009) “*Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, On İki Levha Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul
- Christiansen Eric C., (2007) “*Adjudicating Non-Justiciable Rights: Socio-Economic Rights and the South African Constitutional Court*”, Columbia Human Rights Law Review
- Cranston, Maurice (1993), “İnsan Hakları Nelerdir?”, Çev. Atilla Yayla, Sosyal ve Siyasal Teori, Siyasal Kitabevi,1. Baskı, Ankara
- Çakar, Ayşen Seymen, (2018). *Sosyal Hakların Gerçekleştirilebilirliği*, (yayınlanmamış doktora tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli
- Eide, Asbjørn, *Economic and Social Rights*, <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28245.pdf>
- Ferraz, Octavio Luiz Motta, (2011) “*Harming the Poor Through Social Rights Litigation: Lessons From Brazil*”, Texas Law Review, Vol. 89
- Gözler, Kemal, (2017) *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Bursa
- Kalabalık, Halil, (2015), *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara
- Karagözler, Meriç (2021), *Bir Temel Hak Olarak Çalışma Hakkı*, On İki Levha Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Köksal, Duygu, (2015) *AİHM’nin Sosyal Haklara Bakışı ve Uyguladığı Yorum Metodu*, Ali Güzel, Deniz Ugan Çatakkaya, Hande Heper (der.), *İş Hukukunda Güncel Sorunlar 5*, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara
- Metin, Yüksel (2008) *Anayasanın Yorumlanması*, Asil Yayınları, 1. Baskı, Ankara
- Mumcu Ahmet, Küzeci Elif (2019), *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Turhan Kitabevi, 8. Baskı, Ankara
- Orend Brian, (2002) *Human Rights, Concept and Context*, Broadview Press, Ontario
- Özbudun, Ergun (2012), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Ankara
- Sancar, Mithat (2004), *Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki*, İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker (der.), *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Savaş, Vural (1989) *Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler*, AMKD, C. 6,
- Schwartz, Herman, (1992-1993) “*Economic and Social Rights*”, American University Journal of International Law and Policy, Volume:8
- Talas, Cahit (1981-1982) *Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi*, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 3-4, Ankara
- Tanör Bülent, (1978) “*Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*” May Yayınları, 1. Basım, İstanbul
- Tepe, Harun, (2010), *İnsan Hakları: Kavram, Kapsam ve Ölçüt*, Selda Çağlar (der.) *Felsefe, Hukuk, Çalışma Ekonomisi, Kentleşme ve Çeore, Maliye Disiplinler arası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Uygun, Oktay, (2003) *Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi*”, Anayasa Yargısı 20, Ankara

Yücel Dericiler, Özge (2010), *Refah Devletinin Krizi Kısılcacında Ekonomik-Sosyal Haklar ve Devletin Yükümlülükleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Yücel Dericiler Özge, (13-17 Eylül 2010), *Sosyal Haklara İlişkin Devlet Yükümlülükleri ve Devletin Değişen İşlevi*, Hayrettin Ökçesiz, Gülriz Uygur, Saim Üye (der.), "Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-V" Sempozyum İstanbul Barosu-HFSA Bildiriler /1, 23. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, 2012, İstanbul

Summary

Human rights is a dynamic concept that found its way into the present time out of a process that starts with the addition of personal freedom and political rights into the positive law as a result of long and troublesome processes of struggles for humanitarian dignity. Nowadays, human rights concept is under development in new categories of rights and social rights. Regardless of whether they are personal, social or solidarity rights, human rights are the set of rights we need in order to live a humane life as a whole. Absence of any of these rights harms the purpose of existence for the other, renders it meaningless, and therefore the absence of any part in the whole harms the existential purpose of the whole concept of Human Rights.

Today, social rights appear as the most discussed and criticized one among the Human Rights in terms of content and scope. Social rights found its way in the positive law in a different manner both in national and international level since they are different from the classical rights by their nature. It is seen that these rights are discussed on the grounds that they impose deeds on the states and are subject to some limitations in the constitutions. These restrictions are also brought for rights that do not impose deeds to the state, such as the right to union, collective bargaining and strike, which are collective social rights, and this information refutes the justification that the restrictions on social rights are based only on economic reasons.

Nevertheless, all the aspects accepted for basic human rights should also be valid for social rights. Social rights are universal, inalienable and indivisible rights that all people have from birth. Recognition of this fact is essential for the universality and indivisibility of human rights.

The issue raised on this study is the above-mentioned hierarchy and segregation among the rights. In the legal dimension of the problem, the necessity of bringing economic-social rights to a more concrete content and creation of stronger control mechanisms are highly important. Legislators, legal control mechanisms and the administrations are responsible for this. It is not just a matter of legal texts and their interpretation. A written text that does not find its manifestation in social life will be meaningless.